

Silvija Radzobe

Erīniju koris Valmierā

Mārtiņš Eihe Valmieras teātrī iestudējis izrādi "Meža meitas". Tā vēsta par sievietēm, kuras pēckara situācijā par vai pret savu gribu iesaistītas pretošanās kustībā, bija spiestas pāriet uz nelegālu dzīvi mežā pie nacionālajiem partizāniem. Literāro materiālu veidojusi Laila Burāne, izmantojot filoloģes Sanitas Reinsones grāmatu ar šādu pašu nosaukumu, kas tapusi, pētniecei uz klausot un apkopojot izdzīvojušo sieviešu dokumentālos atmiņu stāstus.

Režisora izvēlēta un scenogrāfa Māra Ruskuļa noformētā telpa piesaka uzvedumu kā vietas teātra variantu: nepilnu pusotru stundu garais notikums risinās bunkurā zem lielās skatuves, kurā ieejam no āra. Man bunkura tēls raisīja vairākas asociācijas. Protams, pirmais iespaids ir tāds, ka telpa atgādina kaut ko līdzīgu pazemes bunkuram, kurā dzīvoja partizāni. To uzsver arī smagais gaiss, kurā pagrūti elpot un kurš, ienākot skatītājiem, ir sabiezējis līdzīgi vieglai miglai. Vides skarbo, ikdienas eksistencei pretdabisko būtību uzsver arī raupjās betona sienas, no griestiem izvirzītās metāla vītnes un dzelzs restes, kas ierobežo apaļo spēles laukumu. Savukārt uz sienām izvietotās baltās ģipša maskas rada iespaidu, ka atrodamies pazemes kapenēs. Vai (ieslodzītās) vēstures muzejā. Spēlei atvēlētās apmēram trīs ceturtdaļas no apļa, kurš paaugstināts pusmetru virs zemes. Skatītājiem, kuru sēdvietas izvietotas visapkārt paaugstinājumam, pārredzēt visu spēles laukumā notiekošo nav iespējams, tādēļ aktrises izrādes laikā maina savas atrašanās vietas visai mehāniski, ko nosaka šis tehniskais, nevis kāds specifiski māksliniecisks apsvērums.

Piecas aktrises un divas skolnieces, kas arī darbojas izrādē, cita aiz citas iznāk pa durvīm, kas atrodas skatītājiem aiz muguras, un ieņem savu vietu spēles laukumā. Uzveduma dalībnieces nēsā tumšas, puķotas pusgaras kokvilnas kleitas, ko tērpu māksliniece Rūta Kuplā stilizējusi pēc 40. gadu otrās puses parauga. Galvenais (un spēcīgākais) izteiksmes līdzeklis šai izrādē ir runātais vārds. Tādēļ liela nozīme teksta struktūrai un, protams, tā pasniegšanas veidam. Kaut arī uzveduma dalībnieces pārstāv personas ar atšķirīgiem vārdiem un niansēs atšķirīgiem likteņiem, izrāde nav būvēta kā vairāku savrupu individuālu biogrāfiju virtene, bet gan kā viens kolektīvs stāsts, droši vien var teikt – liktenis. Rodas iespaids, ka aktrises runā nevis cita pēc citas, bet cita caur citu, veidojot savdabīgu kora runu. Eihem patīk eksperimentēt ar dažādām kora formām: "Smaržo sēnes" koris bija "sliktā kolektīva" simbols, te pretēji – aizmirstās/noklusētās, bet objektīvi eksistējošās vēsturiskās patiesības metafora. Aktrisēm izvirzīts grūts uzdevums – viņas tekstu raida tieši publikā, nevis realizē caur attiecībām ar citiem tēliem, kā tas ir konvencionālā dramatiskā teātra izrādē. Turklāt aktrises nevairās no tieša acu kontakta ar publiku, kas, protams, padara vēstījumu personiskāk uztveramu un emocionālāku, radot sajūtu, ka stāstīts tiku tieši tev, bet vienlaikus prasa no māksliniecēm papildu koncentrāciju, lai noturētos lomā. Es domāju, tas ir ļoti grūti, ņemot vērā stāstu saturu, ko veido vienas vienīgas šausmas, bailes un sāpes. Aktrises stāsta par apstākļiem, kuru dēļ sievietes aizgāja mežā, par sadzīvisko un psiholoģisko situāciju pazemes alās, kur, cieši saspiesti, citam ar citu nācās vadīt ne tikai mēnešus, bet pat gadus. Par bailēm tikt atrastiem, par čekistu un meža ķemmētāju nežēlību, izspridzinot pazemes bunkurus ar granātām vai iebiedēšanas nolūkos izliekot publiskās vietās nogalināto un sakropļoto partizānu kailos ķermeņus. Par bērniem, kuri piedzima mežā un kurus nācās atstāt pie svešu cilvēku durvīm, lai tie izdzīvotu. Par notvertajiem biedriem, kuri, neizturējuši čekas spīdzināšanas, kļuva par nodevējiem un palīdzēja slazdos ievilināt pārējos. Kora kā izrādes pamatstruktūras formu akcentē arī pāris kolektīvie tautasdziesmu dziedājumi, ko izpilda visas aktrises kopā. Dziedājumi izstaro vitālu, enerģisku spēku, kas, šķiet, burtiski ceļas debesīs vai kliedz uz tām kā nicinātas un nīcinātas dzīvības tēls. Dziedājumi ar runāto vārdu korespondē kā vēsture ar mūžību, kaut kādā mērā pārvēršot notiekošo par mītu.

Uzveduma dalībniecēm piešķirti nevis dokumentālie, bet segvārdi, kādus sievietes izmantoja pagrīdē. Baiba Valante ir Kaija, Inese Ramute – Dzidra, Skaidrīte Putniņa – Ausma, Dace Everss-Melnā Jātniece, skolnieces Zane Leimane un Lote Katrīna Cērpa – Maziņais. Tas, ka aktrisēm ir dažādi balss tembri un runāšanas stratēģijas, kora efektu nemazina, tieši otrādi. Manuprāt, visefektīvāk strādā tā augstā koncentrēšanās pakāpe un galējā lakoniskā atturība, varētu pat teikt – šķietami bezpersoniskā maniere, kādā par sevi stāsta Ineses Ramutes, Skaidrītes Putniņas un Baibas Valantes atveidotās sievietes. Viņu iekšējais spraigums ir tāds, ka, šķiet, pietiktu ar mazu grūdienu vai pavisam niecīgu pieskārienu, lai viņas uzsprāgtu, sairtu bezspēcīgās asarās. Dace Everss stāsta nervozā, apsūdošā tonī, Māra Mennika – tādā kā sadzīviski darbīgā, radot iespaidu, ka runā par kāda cita, ne pašas pārdzīvoto. Tas, ka kora dalībnieces ir sievietes, raisa asociācijas arī ar sengrieķu traģēdijām, kur vīriešu kori parasti iemiesoja polisas kolektīvo prātu jeb gudrību, bet sieviešu kori – polisas (mūsu gadījumā – tautas) sirdsapziņu. Valmieras izrādē tās ir sievietes upuri, kas ar savām saglabātajām atmiņām, kuras kļūst publiskas, pateicoties Reinsonai un Valmieras teātrim Eihas vadībā, pārvēršas par erīnijām – atriebības dievietēm – un neļauj aizmirst padomju okupācijas varas noziegumus pret cilvēci. Varbūt skan pārāk patētiski, bet tieši tā es jutu izrādes laikā. Uz mani izrāde iedarbojās ekstrēmi emocionāli, pateicoties ne jau (vai – ne tik daudz) faktiem, kurus vairāk vai mazāk pārzināju, bet tieši režisora izraudzītās un aktrišu īstenotās skatuves valodas dēļ. Tiesa, bija vēl kāds apstāklis, kāds diez vai varētu būt vēl kādam citam skatītājam, bet kurš mani, šķiet, artietekmēja. Runa ir par kādu mūsdienās taisnīgi norakstītu literāru darbu, kuru es ar aizrautību lasīju vecākajās pamatskolas klasēs.

Tas ir socreālisma gigants – 1904 lappuses biezā Viļa Lāča trioloģija "Vētra" (1946–1948), kuras pēdējā daļā tēlotas sievietes bandītu, kā padomju režīms dēvēja nacionālos partizānus, bunkuros. Vēl tagad atceros, cik krāsaini Lācis aprakstījis Edīti Lanku, izbijušo buržuju madāmiņu, kura netīra un smirdoša izlaidīgi vāļājās pa zemiņas lāviņu, gūdama baudu perversos seksuālos sakaros ar brutālajiem bandītiem. Toreiz riebumā noskurinājos, iedama cauri pretīgajām ainām, un izjutu gandarījumu, kad deģenerētie, lopiem līdzīgie bandīti no meža tika iztīrīti. "Vētru" pieminu ne tādēļ, lai secinātu, ka tikai "Meža meitas" man atvēra acis uz sieviešu partizānu atbalstītāju patieso likteni pēckara Latvijā. Protams, ka ne. Bet gan tādēļ, ka Valmieras "erīnijas" man personiski liek no jauna atmiņās sāpīgi pārdzīvot, cik ļoti padomju režīms un tā emisāri, varētu teikt, pat piesmēja manus pusaudzes uzskatus un zināšanas par savas dzimtenes vēsturi.

Tiesa, daži izrādes elementi man šķiet problemātiski. Abas vecāko klašu skolnieces spēles laukumā nekustīgi stāv vai sēž, līdz aktrises sāk gar viņām darboties. Meitenēm kājās tiek vilktas baltas adītas zeķes, nostiprinot tās ar prievītēm, bet mugurā baltas līgavu kleitas, galvā uzlikti ziedu kroņi. Finālā aktrises riņķo ap jauniešiem, turot plaukstās trauku ar degošu liesmu. Protams, teātra skatīšanās pieredze ir pietiekama, lai, ja ļoti gribētos, notiekošajam varētu atrast ne vienu vien simbolisku nozīmi. Par paaudzi (vai pat – Latviju), kas okupācijas dēļ kļūva par neaprecētām līgavām, par vitālo tautas spēku, kas palika neapaugļots. Un tā tālāk. Taču kaut kā pietrūkst, lai šī pati par sevi dekoratīvā darbošanās iegūtu simboliska rituāla enerģiju, nepaliekot vien formālas norises līmenī. Tāpat šķiet, ka režisors īsti nav zinājis, kā izrādi nobeigt, tādēļ izlīdzējies ar šķietami izteiksmīgu, bet realitātē – pašmērķīgu – tēlu: skatot dziesmai, aktrises haotiski izkļiedz iepriekšējā izrādes gaitā runātā teksta frāzes.

Taču, neskatoties uz šiem nebūtiskajiem trūkumiem, Eihas "Meža meitas" ir izrāde, ko var ieteikt noskatīties katram, īpaši laikmetā, kad saasinājusies diskusija par čekas maisiem. Jo uzvedums ir principiāls un atklāts, bez mazākās kompromisu tendences vai vēlēšanās izpatikt publikai. Tas sabiedrībai atgādina skarbu patiesību. Dara tieši to, kas ir viens no visbūtiskākajiem mākslas uzdevumiem.